

mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8-bob. Ijtimoiy kompetentlik

8.1. Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni

Ijtimoiy kompetentlik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni ta’lim-tarbiya jarayonida ijtimoiy muhitga moslashtirish, ularning guruhdagi o‘zaro munosabatlarini rivojlantirish va jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni ushbu jarayonda asosiy omil sifatida ta’lim muhitida o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish va guruhdagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarish va ta’lim jarayonini tashkil etishdagi o‘rni muhimdir. Ushbu bo‘limda jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rnini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi ahamiyatini aniqlashdir.

Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o‘rni haqida umumiy tushuncha

Jamoadagi ijtimoiy rollar ta’lim muhitida o‘quvchilarning guruhdagi o‘zaro munosabatlari, mas’uliyatlari va vazifalarini belgilaydi. Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda ijtimoiy rollar o‘quvchilarning guruhdagi o‘rnini aniqlash, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va jamiyatga moslashishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Pedagog esa bu jarayonda yo‘l ko‘rsatuvchi, tashkilotchi va moderator sifatida muhim rol o‘ynaydi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarishdagi o‘rni o‘quvchilarning guruhdagi o‘zaro munosabatlarini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim ahamiyatga ega”^[1]. Pedagogning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- O‘quvchilarning guruhdagi ijtimoiy rollarini aniqlash va ularni rivojlantirish.
- Guruhdagi ijobiy muhitni yaratish va konfliktlarni boshqarish.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish.
- O‘quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash^[2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning ijtimoiy rollarni boshqarishdagi mahorati o'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini rivojlantirish va ularning ijtimoiy moslashuvini oshirishda muhim rol o'ynaydi^[3]. Pedagogning o'rnini nafaqat ta'lim berish, balki o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni jamiyatga integratsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning asosiy tamoyillari

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'rnini aniqlash bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Individuallik:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda ijtimoiy rollarni shakllantirish.
2. **Hamkorlik:** Guruhdagi o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish va ularning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlash.
3. **Moslashuvchanlik:** Ijtimoiy rollarni guruh dinamikasi va o'quvchilarning rivojlanish darajasiga moslashtirish.
4. **Axloqiy yo'naltirilganlik:** Ijtimoiy rollarni shakllantirishda axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish.
5. **Refleksivlik:** Ijtimoiy rollarni shakllantirish jarayonini tahlil qilish va doimiy ravishda takomillashtirish^[4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy muhitda rivojlanishida pedagogning yo'l ko'rsatuvchi rolini ta'kidlaydi^[5]. Bu tamoyil o'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish usullari

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'rnini mustahkamlash intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Guruh ishi va hamkorlik:** O'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun guruh faoliyatlarini tashkil etish.
2. **Rolli o'yinlar:** Ijtimoiy rollarni sinab ko'rish orqali o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish.
3. **Interaktiv darslar:** O'quvchilarning guruhdagi faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv metodlardan foydalanish.
4. **Ota-onalarni jalb qilish:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali ijtimoiy rollarni mustahkamlash.

5. **Ijtimoiy loyihalar:** O'quvchilar bilan ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish orqali ularning guruhdagi rollarini rivojlantirish^[6].

1. Guruh ishi va hamkorlik

Guruh ishi va hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, guruh faoliyatlari o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash va ularning ijtimoiy rollarini shakllantirishga yordam beradi^[7]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** O'quvchilar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish.
- **Hamkorlikdagi muhokamalar:** O'quvchilar o'rtasida muhokama va fikr almashishni tashkil etish.
- **Mas'uliyatni taqsimlash:** Guruhdagi har bir o'quvchiga ijtimoiy rollarni taqsimlash^[8].

2. Rolli o'yinlar

Rolli o'yinlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, rolli o'yinlar o'quvchilarning guruhdagi rollarni sinab ko'rishiga va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi^[9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Rolli o'yinlar tashkil etish:** O'quvchilarga turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rish imkoniyatini berish.
- **Simulyatsiyalar:** Real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish.
- **Fikr-mulohaza:** O'quvchilarning rolli o'yinlardagi faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish^[10].

3. Interaktiv darslar

Interaktiv darslar o'quvchilarning guruhdagi faol ishtirokini ta'minlashda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, interaktiv darslar o'quvchilarning ijtimoiy rollarini mustahkamlashga yordam beradi^[11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Interaktiv taxtalar:** Darslarni vizual va interaktiv shaklda taqdim etish.
- **Guruh muhokamalari:** O'quvchilar o'rtasida muhokama va fikr almashishni tashkil etish.
- **Amaliy mashqlar:** O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni o'tkazish^[12].

4. Ota-onalarni jalb qilish

Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish ijtimoiy rollarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, ota-onalarning ishtiroki o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi^[13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Ota-onalar bilan uchrashuvlar:** Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish uchun uchrashuvlar tashkil etish.
- **Hamkorlikdagi tadbirlar:** Ota-onalarni ijtimoiy loyihalar va tadbirlarga jalb qilish.
- **Fikr-mulohaza:** Ota-onalardan o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi haqida fikr-mulohaza olish^[14].

5. Ijtimoiy loyihalar

Ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning guruhdagi ijtimoiy rollarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini oshiradi^[15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalliy loyihalar:** Mahalliy jamoalar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish.
- **Ijtimoiy tadbirlar:** O'quvchilar ishtirokida ijtimoiy tadbirlarni tashkil etish.
- **Hamkorlik:** O'quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillari o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash^[16].

Pedagogning jamoadagi o'rni

Pedagogning jamoadagi o'rni intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega. Pedagog quyidagi rollarni bajaradi:

1. **Tashkilotchi:** Ta'lim jarayonini tashkil etish va guruhdagi ijtimoiy rollarni taqsimlash.
2. **Yo'l ko'rsatuvchi:** O'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yo'l ko'rsatish.
3. **Moderator:** Guruhdagi konfliktlarni boshqarish va ijobiy muhitni yaratish.
4. **Maslahatchi:** O'quvchilar va ota-onalarga ijtimoiy moslashuv bo'yicha maslahatlar berish.
5. **Tahlilchi:** O'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini tahlil qilish va strategiyalarni takomillashtirish^[17].

Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, pedagogning jamoadagi o'rni o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshirishda va guruhdagi ijobiy muhitni yaratishda muhim ahamiyatga ega^[18].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyati

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirish va pedagogning o'zni intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, ijtimoiy rollarni shakllantirish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini oshiradi va ularning jamiyatga integratsiya qilinishiga hissa qo'shadi^[19]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish:** O'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini mustahkamlash.
2. **Ijtimoiy moslashuv:** O'quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlash.
3. **Psixologik barqarorlik:** Ijtimoiy rollar orqali o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish.
4. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ijobiy guruh muhiti ta'lim jarayonini samarali qiladi^[20].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi^[21].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishdagi muammolar va yechimlar

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijtimoiy rollarni shakllantirish uchun zarur vositalar va muhitga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning ijtimoiy rollarni boshqarish bo'yicha tajriba yetishmasligi.
3. **O'quvchilarning qiyinchiliklari:** Intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy munosabatlarga moslashishdagi qiyinchiliklari.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** An'anaviy ta'lim usullariga sodiqlik va yangi yondashuvlarga qarshilik ko'rsatish^[22].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko'paytirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy vositalar va ijtimoiy faoliyatlar uchun muhit bilan ta'minlash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun ijtimoiy rollarni shakllantirish bo'yicha treninglar tashkil etish.
3. **O'quvchilarni moslashtirish:** O'quvchilarning ehtiyojlariga mos ijtimoiy faoliyatlarni tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini targ'ib qilish va stereotiplarni yo'q qilish uchun kampaniyalar o'tkazish^[23].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy rollarni shakllantirishni rivojlantirishda muhim qadamdir^[24].

Jamoadagi ijtimoiy rollarni shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy rollarni shakllantirishda ilg'or yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ijtimoiy rollarni shakllantirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda^[25]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ijtimoiy rollarni rivojlantirish uchun onlayn platformalardan foydalanish.
- **Virtual simulyatsiyalar:** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta'lim tizimlaridagi ijtimoiy rollarni shakllantirish tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[26].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy rollarni shakllantirishning samarasini oshiradi^[27].

Xulosa

Jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o'zni intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida o'quvchilarning guruhdagi o'zaro munosabatlarini mustahkamlash va ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi. Individuallik, hamkorlik, moslashuvchanlik, axloqiy yo'naltirilganlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Guruh ishi, rolli o'yinlar, interaktiv darslar, ota-onalarni jalb qilish va ijtimoiy loyihalar ijtimoiy rollarni shakllantirishni samarali qiladi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ijtimoiy rollarni shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar jamoadagi ijtimoiy rollar va pedagogning o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.